

ХУДОЖНІЙ ПОТЕНЦІАЛ ПРОНОМІНАТИВІВ ПОЕТИЧНОЇ МОВИ БОРИСА ОЛІЙНИКА

Розглянуто явище семантизації прономінативів, що вказують на 1-у та 2-у особу, у поетичних текстах Бориса Олійника. Окреслено типові способи семантизації цих займенників, визначено індивідуально-авторські особливості їх уживання, проаналізовано ступінь значущості цих слів для реалізації особистості поета. Висловлено припущення, що Борис Олійник за своїм психотипом належить до екстравертів, а це позначається на характері функціонування та референтній співвіднесеності аналізованих займенників у його поетичній мові.

Ключові слова: прономінатив, типи семантизації займенників, поетична мова, психотип поета, індивідуально-авторський стиль.

Олексенко Е.А., Лабетова В. Художественный потенциал прономинативов поэтической речи Бориса Олейника. Рассмотрено явление семантизации прономинативов, указывающих на 1-е и 2-е лицо, в поэтических текстах Бориса Олейника. Очерчены типичные способы семантизации этих местоимений, определены индивидуально-авторские особенности их употребления, проанализирована степень значимости этих слов для реализации личности поэта. Высказано предположение о том, что Борис Олейник по своему психотипу принадлежит к экстравертам, а это отражается на характере функционирования и референтной соотнесённости местоимений в его поэтической речи.

Ключевые слова: прономинатив, типы семантизации местоимений, поэтическая речь, психотип поэта, индивидуально-авторский стиль.

Oleksenko O.A., Labetova V. Artistic potential of pronominals in B.Olijnik's poetic language. The phenomenon of semantization of pronominals that points at the 1st and 2nd persons in B.Olijnik's poetic texts is analyzed in the article. It also defines typical ways of semantization of these pronouns, singles out individual-author peculiarities of their use and analyzes the degree of these words importance for the realization of the author's personality. The hypothesis that B.Olijnik as for his psychotype belongs to the extraverts, which in its turn influences the functioning and referential correlation of the pronouns under analysis in his poetic language, is suggested.

Keywords: pronominal, ways of semantization of pronouns, poetic language, poet's psychotype, individual-author type.

Семантика слова в художньому тексті ніколи не обмежується його прямим значенням, а завжди набуває нових смислів. У поетичному тексті цей процес відбувається найбільш інтенсивно, що зумовлено невеликим обсягом самого тексту і метою максимальної авторської семантизації змісту. Це призводить до того, що слово стає семантично складним і збільшується кількість його смислових асоціацій. Цей процес характерний для всіх частин мови, у тім числі й для займенника, оскільки при відносно невеликій кількості лексичних одиниць, що ними окреслюється цей клас слів, спостерігається активна семантизація їх значень.

Особливості функціонування певних граматичних одиниць, специфіка слововжитку та способи їх семантизації у творчості українських поетів є об'єктом пильної уваги мовознавців (С.Я. Ермоленко, В.С. Калашник, Л.І. Мацько, Л.О. Пустовіт, О.А. Олексенко, І.А. Павлова та ін.).

Особливий інтерес у цьому сенсі становить мова поетів-шістдесятників, насичена, яскрава, новаторська. Проте на сьогодні мовотворчість плеяди цих поетів досліджена далеко не повною мірою, що стосується, зокрема, й поетичної мови Бориса Олійника. Його вірші насичені займенниками, які мають широкий спектр семантизації. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю виявити основні семантичні спектри вживання особових займенників як одного з показників особливостей ідіостилю Б. Олійника.

Об'єктом дослідження є поетична мова Бориса Олійника. Предметом вивчення стали особові займенники як мовний засіб вираження авторської картини світу поета. Мета – виявити особливості семантичного наповнення займенників 1 та 2 особи однини як репрезентантів референції ліричного героя і його «співбесідника» в поетичній творчості Б. Олійника.

Реалізація поставленої мети передбачає виконання таких завдань:

- з'ясувати типові способи семантизації займенників 1 та 2 осіб ;
- визначити автосемантичне наповнення особових займенників та співвідношень з ними присвійних у ліриці Б.Олійника ;
- виявити семантичні відношення між особовими займенниками, зокрема займенника Я з ТИ, МИ, ВИ.
- проаналізувати ступінь значущості цих займенників для реалізації особистості Б.Олійника як поета та для відображення мовної картини світу митця.

На сьогодні немає єдиної думки серед мовознавців щодо автосемантичності займенників. Одні не виділяють їх як окрему частину мови взагалі через відсутність самостійного значення (О.М. Пешковський), інші визнають часткову ситуативну семантичну самостійність цих слів (Л.В. Щерба, М.В. Леонова), деякі визнають займенники як слова з насиченим семантичним наповненням (О.С. Шевчук, О.М. Селіверстова). Проте закони художнього слова діють таким чином, що «розряд займенників, який в узуальній мовній системі не має значення, системою вірша висувається на перший план, додатково семантизується, значеннєво зростає» [3: 48]. Рівні і ступінь цієї семантизації залежать не лише від лінгвістичних чинників, а й від екстралінгвальних, таких, як форма й тип сприйняття автора, його схильність до певного психотипу.

Займенники – частина мови, яка значною мірою слугує виразником мовної картини світу автора. Характер їх функціонування у творчості письменника чи поета певним чином маркується його психотипними нахилами [4: 119–141], особливостями ідіостилю, домінуванням певних концептів. Поетичне художнє мовлення засвідчує багату семантичну спроможність займенника, його важливу роль у творенні художніх образів, у самовираженні та презентації творчого задуму автора.

У мові творів Б. Олійника знаходимо багато шляхів семантизації особових займенників, які мають велике значення для самовираження автора, для створення цілісного образу ліричного героя, розуміння його становлення як особистості, відносин із навколишнім світом, його психічного, емоційного стану.

Займенник Я найчастіше є виразником мовця, а в ліриці – це ліричний герой. Як уже зазначалося, він не виконує ідентифікуючої функції, адже

поряд з Я тільки в окремих випадках звучить ім'я автора. Більшою мірою цей займенник відповідає за створення ліричного героя, що виявляється у способі семантизації, і, як результат, в існуванні різних референтних груп цього займенника. Найчастіше вирізняють такі групи, як «особистісне Я», «функціональне Я», «зіставне Я», «Я ліричного персонажа», «опредметнене Я», «Я уособленого персонажа».

Особистісне Я реалізується дуже широко і багатоаспектно. Б. Олійник за низкою виражених ознак належить до екстравертів, основною рисою його творчості є спрямованість на зовнішній світ, тобто на першому місці у нього об'єкт чи явище, які автор намагається зобразити, а роль автора — бути своєрідним трансформатором цих явищ, виразником думок, наприклад: *А я собі нишком сміюсь: — Говори, Співай про людей і світ!* (Балада). Основне завдання особистісного Я — відбиття станів, переживань, почуттів, поглядів, життєвої позиції саме автора як ліричного героя: *А мені і досі сниться молодий вишневий вальс* (Прощальний вальс), *Але повір, Нью-Йорк: Я руки не погірю на твоїй пожежі* (Горить Нью-Йорк), *Я тим уже боржник, що українець зроду* (Мій борг).

Спектр вживання займенника Я в особистісному значенні невичерпний. Він може брати участь у вираженні життєвої позиції автора: *Я сам — проти сонця. Я сонцем став* (Балада). Особистісне Я часто виявляється в інтимній ліриці автора: *Я не знаю, чи коли повернешся Теплий май твоїх вишневих губ* (В час туманів за далеким Світязем), *А я щасливий, що вручила ти Мені одвічну тугу за тобою* (О жовтий квіті мелодії розстань!). Особистісне Я активно відображає психологічні та емоційні стани автора, наприклад, самотність. Показово, що займенник Я у цьому разі протиставляється заперечному займеннику НІХТО, який повторюється кілька разів, нагнітаючи семантику самотності: *І ніхто мене не чує, і ніхто мені не пише, І ніхто мене не жде і не гука* (За рікою тільки вишні), та сполучається з числівником ОДИН, ужитим у значенні займенника САМ: *Я один, а тільки тіні бігають* (Біла мелодія). Цей прономінатив бере також участь у відображенні почуття страждання: *Це тому, що мені в серці поселилась тиха мука* (За рікою тільки вишні), відчаю: *Тоді віддав я вітрові свій розпач і одчай І прошептав зневірено на цілий світ: «Прощай!»* (Летів до тебе турманом через моря і дні), відчуження: *Я для інших одцвів, я під серцем сховав свої квіти. Я від ока чужого туманом осіннім укrywсь* (Мелодія), піднесення: *І тепер: хоч буран, хоч бур'ян чи туман, А мені — сонячно!* (Мати сіяла сон). Для ліричного героя-екстраверта, відкритого світові, дуже важливим є постійний, безперервний зв'язок із цим світом, зображення себе у нерозривній єдності із зовнішніми об'єктами, з довкіллям. У поетів-екстравертів особистісне Я часто наповнюється автобіографічним значенням, що широко репрезентовано у творчості Б. Олійника і супроводжується описами з життя поета: *І вітер сурми, і грім рокотав, Коли я у світ ступив. І серце моє стугоніло, як здвиг, В могутніх грудях степів* (Балада), *Поверніть мене до класу срібним покликом дзвінка. Зажурилась моя парта, третя парта од вікна* (Прощальний вальс), *...Я тут родивсь. І просто жив. І горе знав. І щастя пив...* (Освідчення). У поета поширені вірші, де автор розповідає про свої

мрії, плани на майбутнє, і там Я набуває максимально особистісних ознак та виявів: *Я прийду уже з посрібленими скронями, Обважнілий під умовами й узами* (Сива ластівка), *Я прийду сюди аж ген із того досвітку Хлопчаком у полинялому картузику* (Сива ластівка). Нерідко автор значення особистісного Я передає відповідним присвійним займенником МІЙ із метою акцентування на предметах зовнішньої дійсності, які безпосередньо стосуються й автора, та надання зображуваним речам виразних атрибутивних ознак, зокрема ознак приналежності: *І літа мої листом осипаються. Тільки ж досі ще молода жура моя За четвертою хатою кінчається* (І звідкіль воно хмара волохата...), *Простежуються також звертання, у яких активно використовуються форми з присвійними займенниками, що стосуються першої особи – особи мовця чи автора, що черговий раз підтверджує екстравертивний тип особистості автора: Гей, дуби мої – зелені хмарочоси, А мені уже дорога на похил* (Гей, дуби мої, зелені хмарочоси).

У віршах із функціональним Я найбільша увага приділяється осмисленню свого місця в житті, у поезії, у житті іншої людини, в історії народу, у світі та ін. Автор розмірковує про своє призначення в житті: *Ні, я не обраний на ролю месіанську. Усе, що мав, і все, що на віку Дісталося мені від долі-посіванки* (Мій борг); про своє місце серед інших поетів *По тому поети налягають на вірші (і я серед них, грішний)* (А все було...ніколи); часто пише про себе як частину життя коханої жінки: *Я зіркою безсонною зацїв на кружині* (Летів до тебе турманом через моря і дні); в окремих випадках функціональне Я оточене гіпотетичною, допустовою модальністю: *Я спокійно б лежав під вагою століть, Я б давно вже й землю став* (Я б спокійно лежав під вагою століть).

Я ліричного персонажа якісно відрізняється від попередніх референтних груп, оскільки в таких віршах уже є оповідач, і є посилання на ту особу, від чийого імені йде мова (у назві, у контексті). Я – не є виразником авторського Я, часто це стороння особа, яка висловлює своє ставлення до дій чи слів персонажа: *Товариш здаля натякнув: – Стривай, Щось сумно мені на душі. Воно, пак, не грішно узять собі, А й людям же щось лиши* (Балада); *Встав козак: – А що, родину, Чом би я й не веселився? ...Відробив я в слави мито, Сам тепер гравець і жнець* (Притча про славу). Автор вживає Я із метою виокремлення ліричного героя із собі подібних, наприклад, у рядках *І я відчуваю, як доля великого світу На наші рамена ляга, наче батькова скатка* (На березі вічності), де герой – один із воїнів, які повинні захищати землю від ворогів. Цікавими є випадки, де автор-чоловік пише від імені жінки, зображуючи її почуття та переживання, як власні: *– Я до тебе хоч... мертвою, Мій єдиний, прийшла* (Балада вірності).

Я уособленого персонажа реалізується в поезії під час узагальнень або персоніфікації, коли Я – не особа, а певний предмет об'єктивної дійсності, риси якого перейняв ліричний герой: *Був я вітром, був я лютим, був я нордом, Став я ніжним, став я птахом і крилом* (Був я вітром, був я лютим, був я нордом); *І прокинувся я вранці джерелом. Лепечу тепер струмочком біля хвіртки*. У мові поезій Б. Олійника така семантика займенника Я трапляється зрідка, що знов-таки є виявом екстравертивного типу автора.

Таким чином, найширшої реалізації і найбільш різнопланового семантичного діапазону набуває у творчості Б. Олійника референтна група особистісного **Я**, що свідчить про прагнення автора до зображення зовнішнього світу, намагання окреслити своє місце в реальному житті.

Щодо займенників другої особи однини, то зазвичай виділяють такі референтні групи: **ТИ** конкретного ліричного співрозмовника, **ТИ** відстороненого співрозмовника, любовне **ТИ**, зіставне **ТИ**, **ТИ=Я**, функціональне **ТИ**. **ТИ** конкретного співрозмовника презентує конкретну особу, до якої безпосередньо звертається автор. Визначальною рисою цієї групи є те, що як співрозмовник у поезії Б. Олійника завжди виступає конкретна, реально існуюча людина: *Та, батьку... Та де ж **ти** ? Ми ж тридцять віків **тебе** ждали!* (На березі вічності), *Де стрічаєш **ти**, мамо, поштаря із райцентру* (Та від білої хати...).

Є випадки, де **ТИ** має значення звертання до узагальненого читача, при цьому найчастіше висловлюється порада або передбачення, що свідчить про високий рівень контактної спроможності автора та його відкритість усьому світові: ***Ти** їх ще побачиш, зів'ялих, непевних, як дим, В уламках надій, що розбилися о кремінь на друзки* (Марафон); ***Тобі** ж природа усього вділила! То хазяйнуй у суверенній вміло, А не ходи ногами догори!* (Інвектива-1); ***Ти** краше до люстерка підійди Та глянь у нього, обітерши порох. Впізнав себе? Ото і є твій ворог! А **ти** в чужих дошукуєш біди* (Інвектива-1). Схожим у своєму функціональному призначенні, але відмінним у адресаті є **ТИ** відстороненого співрозмовника, яким найчастіше представлені якісь явища чи поняття, а не люди, до яких ліричний герой звертається з певною метою: ***Ти** погуляв, Нью-Йорк! і далі — колись **тобі**, голодному, вони Індика принесли, наївні діти честі* (Горить Нью-Йорк). Як бачимо, в окремих випадках неживі предмети можуть набувати рис та якостей живих істот, і тоді мова йде про певний рівень персоналізації цього предмета чи явища: *О ненависний льоде — антипод воюю, Всьому живому знак загрозливого смерку! Колись **ти** пізвемлі закув, як у броню* (Осана льоду). У віршах із любовним **ТИ** адресатом є кохана жінка, до якої звертається автор, висловлюючи свої почуття, переживання, надії, наміри, біль. Ця група є найбільш емоційною та інтимною в плані вираження. Вона репрезентує широкий спектр емоційних станів та переживань: *Де **ти** поділася? Все завертілося — збився з ніг; Це тому, що цього ранку **ти** на берег мій не вийшла* (За рікою тільки вишні); *Летів до **тебе** турманом через моря і дні, Спадав із неба тугою, а **ти** сміялась: «Ні»* (Летів до тебе турманом).

Досить цікавою є референтна група **ТИ=Я**, де **ТИ** не є особою чи предметом об'єктивної дійсності, а лише своєрідним способом презентування ліричним героєм самого себе. У творчості Б. Олійника знаходимо окремі випадки застосування такого прийому, наприклад, у вірші «Освідчення» читаємо спершу: *...**Я** тут родивсь. І просто жив. І горе знав. І щастя пив. І в сизу паморозь ожин За перший полудень ступив*, де репрезентоване особистісне **Я**, а далі: *Скажу лиш: де б **ти** не ходив, Та — хай засвідчує перо! — Що не знайти дивніше з див, Як Україна і Дніпро*. Показовим є звертання до себе через займенник **ТИ**, що відбито у внутрішньому монолозі ліричного

героя: *Зрадник! Ну сам продавсь... Та як ти міг — вогонь?!* (Прометей приручений). Функціональне ТИ, подібно до функціонального Я, репрезентує роль співрозмовника та його призначення у певній сфері. Ліричний герой висловлює таким чином своє бачення сенсу життя окремої особи і часто ці думки супроводжуються роздумами про загальнолюдські цінності, про добро і зло, мир, життя і смерть: *А ти — і не дружина, й не сестра — Кладеш долоню на мою зажуру* (О жовтий квіт мелодії, розтаны!). Як бачимо, у контексті поетичної творчості Б. Олійника виявляється кілька способів семантизації особових займенників. Ліричне Я поета найширше семантизується за допомогою референтів «особистісне Я» (що часто носить автобіографічний характер), «функціональне Я» та «зіставне Я», за допомогою яких автор висловлює особисті враження від певних подій, своє ставлення до певних явищ та бачення власного місця у житті, в природі, в історії. Кількісно менш вираженими, проте численними є референтні групи «Я ліричного персонажа», «опредметнене Я» та «Я уособленого персонажа», це є свідченням того, що творчий пошук автора звернений більше назовні, у навколишній світ, і поет бачить себе в ньому. Такі особливості семантизації займенника Я вказують на екстравертивний тип психіки Б. Олійника.

Особистісне «Я» часто поєднується з «любовним ТИ», «ТИ конкретного співрозмовника» та «ТИ відстороненого співрозмовника», причому спостерігається чітка конкретизація референтів, що виявляється переважно у звертаннях, назвах поезій чи контекстуально. Автор часто звертається до людей, тварин, рослин, речей, які безпосередньо його оточують, вдаючись до хронотопних характеристик.

Таким чином, займенники 1 та 2 особи однини є яскравими виразниками авторського ідіостилу, творчої манери, особливостей світосприйняття та світобачення поета у контексті його мовної картини світу, адже вони «акумулюють душевні переживання ліричного героя, забезпечуючи необхідну узагальненість суб'єкта переживань і в той же час необхідну глибину самих переживань» [3: 90]. Це призводить до того, що особові займенники, маючи загальне значення, семантизуються у контексті творів автора, реалізуються у семантиці різних референтів, набувають нових аспектів значень, створюючи не лише поетичну особливість творчої манери автора, а й формуючи змістову лінію поезії.

У перспективі дослідження — вивчення референтної співвіднесеності інших груп прономінативів у мові поезії для встановлення цілісної картини семантичних можливостей цього класу слів у побудові художньої тканини твору.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лисиченко Л.А., Скорбач, Т.В. Мовний образ простору і психологія поета: монографія / Лідія Андріївна Лисиченко, Тетяна Васиївна Скорбач. — Харків : ХДПУ ім. Г.С. Сковороди, 2001. — 160 с.
2. Олійник : Творчість [Електронний ресурс] / Борис Ілліч Олійник Клуб поезії. — режим доступу : <http://www.poetryclub.com.ua/metr.php?id=53&type=tvorch>.
3. Селиверстова О.Н. Местоимения в языке и речи / Ольга Николаевна Селиверстова. — М. : Наука, 1988. — 180 с.
4. Юнг К.-Г. Психологія та поезія // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / за ред. М. Зубрицької [2-е вид., доп.]. — Львів : Літопис, 2002. — 122 с.